

Detaljrikt om Ålandsrörelsen och självstyrelsen 1917–1995

Dan Nordman, Kenneth Gustavsson, Ida Scherman & Tom Gullberg, *Det åländska folkets historia. V:2 Ålandsrörelsen och självstyrelsen 1917–1995*, 593 s., ill., Ålands kulturstiftelse, Mariehamn 2022.

ATT ÅLAND PÅ OLIKA SÄTT befunnit sig, eller sett till att befinna sig, i den europeiska storpolitikens centrum går inte att ta miste på efter att ha läst det sista bandet i serien om det åländska folkets historia. Första boken i serien utkom 1979 och fyrtiotre år senare, år 2022, utkom den sista. I band V:2 av serien är det landskapets politiska historia som står i fokus. Den mer allmänna åländska historien behandlades i det föregående bandet, *Det åländska folkets historia. V:1 1920–1990*, som skrevs av Erik Tudeer och utkom 1993. Tanken är att de två banden ska komplettera varandra och därför behandlas samma tidsperiod i båda.

Jag förstår tanken med att dela upp Ålands 1900-talshistoria i två band för att göra den mer hanterbar, men jag har inte läst Tudeers verk och kan därmed inte uttala mig om hur upplägget fungerar i praktiken. Hur som helst gör upplägget att det vanliga livet på Åland nästan helt försvinner i det 2022 utkomna bandet. I detta är det framför allt maktens män, och några kvinnor, samt deras beslut, vänskaper och konflikter som avhandlas. Som läsare får jag dock ingen direkt inblick i hur dessa makthavares beslut, som var omvälvande för landskapet, påverkade ålänningarna i gemen och deras liv och leverne. Tanken att de båda verken ska löpa parallellt resulterar i att det andra bandet slutar väl tidigt. Tudeers bok kom ut 1993, och därför var det logiskt att den behandlade tiden fram till 1990. Men eftersom det sista bandet utkom 2022 hade man kunnat låta det löpa något längre fram i tiden, så att EU-medlemskapets konsekvenser skulle ha inkluderats. Men jag gissar att prioriteringen låg på att de två böckerna skulle överensstämma tidsmässigt. Förhoppningsvis får vi inom de följande 10–15 åren se en ny bok i serien som behandlar EU-medlemskapet och Finlands inträde i NATO samt hur dessa påverkat Åland.

Boken är uppdelad i sju kapitel av vilka Dan Nordman skrivit fyra och de andra författarna varsitt. Kapitlen följer en kronologisk ordning, från det första initiativet till att Åland skulle återförenas med Sverige till frågan om EU-medlemskapet. I författarnas företal står att boken ska kunna

läsas från pärm till pärm, men att de olika kapitlen ska ”stå på egna ben” och därmed kan läsas som fristående texter. I företalet betonas också att bokens tyngdpunkt ligger på de internationella skeenden som på olika sätt har påverkat Ålands politiska ställning och självstyrelsen, såsom det första och det andra världskriget samt det efterföljande kalla kriget. Men i själva verket handlar bokens första knappt 300 sidor om åren 1917–1921, från det hemliga möte som representanter för de flesta fastäländska kommunerna höll på Folkhögskolan i Strömvik den 20 augusti 1917, vilket räknas som startskottet för Ålandsrörelsen, till den så kallade Ålandsöverenskommelsen som Nationernas förbunds råd fattade den 27 juni 1921.

Dan Nordman inleder boken med kapitlet ”Siktet på Sverige”. Därefter tar Tom Gullberg vid med kapitlet ”Åland och folkrätten” och Ida Scherman avslutar bokens första halva med kapitlet ”Ålandsfrågan avgörs”. Andra hälften av boken behandlar de resterande cirka sjuttio åren och inleds med kapitlet ”Självstyrelsen byggs upp” av Nordman. Sedan följer det cirka 150 sidor långa kapitlet ”Åland under andra världskriget”, författat av Kenneth Gustavsson. Boken avslutas med två kapitel av Nordman: ”Självstyrelsen fördjupas” och ”Det moderna Åland växer fram”.

Läst från pärm till pärm ger boken en god inblick i alla de politiska förvecklingar på lokal, nationell och internationell nivå som gjort att Åland är vad det är idag: ett demilitariserat, neutraliserat och självstyrande landskap.

Bokens första kapitel tar som nämnt avstamp i bildandet av Ålandsrörelsen och i hur de inblandade försökte placera frågan om Ålands statstillhörighet på dagordningen under första världskriget och när en ny ordning skulle skapas i Europa efter kriget. Kapitlet är lättläst och informativt och visar hur arbetet såg ut från det åländska perspektivet. Det andra och tredje kapitlet, ”Åland och folkrätten” och ”Ålandsfrågan avgörs”, går båda in på en mycket detaljerad nivå. I Gullbergs kapitel är det väldigt komplicerade politiska händelser och utvecklingar som ska beskrivas, i vilka en rad olika ministrar, diplomater, kungar, presidenter och andra politiker är involverade. Detta gör att det ibland kan vara svårt att hålla koll på alla titlar, namn och på vem som är vem. För att man som läsare fullt ut ska kunna hänga med i händelseförloppet krävs en del förförståelse om första världskriget och om hur Europa såg ut vid den här tiden.

Schermans kapitel påminner delvis om det föregående när det gäller upplägget. Även här handlar det om en väldigt detaljrik, för att inte säga deskriptiv, beskrivning av möten som hölls, noter som skickades, kommissioner som tillsattes och rapporter som författades. I vissa partier beskrivs händelserna dag för dag. För den läsare som vill veta exakt vem som mötte vem och vem som skrev vad till vem är detta ett informativt kapitel. Personligen skulle jag ha önskat att det insprängt i texten hade funnits korta sammanfattningar som hade gjort det lättare att följa med

i händelseutvecklingen. Sådana kunde ha skapat en större förståelse för vilka konsekvenser de olika mötena och kontakterna politikerna emellan hade på processerna.

I kapitlet "Självstyrelsen byggs upp" är vi tillbaka på den lokala nivån och får ta del av de inre konflikterna och slitningarna inom Ålandsrörelsen som fick konsekvenser för hur självstyrelsen tog form. Kapitlet är väl-skrivet och det är oftast lätt att hänga med, även om det ibland förutsätts att läsaren har vissa förkunskaper. Detta gäller till exempel frågor som hur röstningssystemet var utformat med valförbund och listor. I det följande kapitlet tar författaren Kenneth Gustavsson med läsaren till tiden för andra världskriget. Över lag är boken rikt illustrerad med många fotografier som kompletterar textens innehåll på ett bra sätt. Håkan Skogsjö på SkogsjöMedia har verkligen gjort ett fint jobb med layout och den grafiska formgivningen. Något som dock saknas är en karta, vilket är en brist särskilt beträffande Gustavssons kapitel. Författaren beskriver detaljerat hur olika farleder användes av olika nationer under krigsåren, och hur olika försvarsanläggningar byggdes upp och demolerades i omgångar. I synnerhet för oss som inte kan den åländska geografien på våra fem fingrar skulle det ha underlättat att se farleder och kustfort utplacerade på en karta för att få en bättre förståelse för rörelserna kring öarna under kriget. Den enda kartan som finns i detta kapitel, och i hela boken, är den som illustrerar Stockholmsplanen – en svensk-finsk plan för hur Ålands neutralitet skulle skyddas – från 1938.

I övrigt är Gustavssons kapitel intressant för den militärhistoriskt intresserade kalenderbitaren. Det ger detaljkunskaper om vilka ubåtar, och militära skepp, fartyg och flygplan från olika länder som befann sig i och över vattnen kring öarna under krigets olika faser samt om hur det militära försvaret och civilförsvaret skulle beskydda öarna vid fientliga angrepp. Författaren ger också en inblick i hur befolkningen i gemen levde under kriget med ransoneringskuponger, flyglarm och engagemang i hemvärdet, lottakåren och olika ungdomsorganisationer.

I bokens två sista kapitel ligger fokus åter på självstyrelsen. Kapitel sex behandlar hur självstyrelsen fördjupades och uppfattades i den nya värld som uppstod efter andra världskrigets slut. År 1951 godkändes en ny självstyrelselag som bland annat innebar att hembygdsrätt infördes, att självstyrelsens förvaltningsområden utökades och att landskapet fick behörighet att lagstifta om en officiell åländsk flagga. Det visade sig dock inte vara helt lätt att enas om hur flaggan skulle se ut och det skulle dröja till den 24 april 1954 innan den officiella åländska flaggan hissades första gången. Då hade den med ett rött och ett gult kors på blå botten gått segrande ur kampen mot en trevådsflagga där en gul mittenvåd omgavs av två blå. I bokens avslutande kapitel behandlar Nordman bland annat uppkomsten

av politiska partier och införandet av ett parlamentariskt system samt hur tidningen *Ålands* långa dominans bröts när en ny dagstidning, *Nya Åland*, grundades 1981. Orsaken till grundandet var en intern konflikt på *Åland* som resulterade i att först chefredaktören, och efter en tid även nästan hela redaktionen, avskedades. De avskedade journalisterna beslöt sedan att starta en ny dagstidning.

För att kunna beskriva olika händelseförlopp och processer i sådan detalj som är fallet i vissa av kapitlen har författarna behövt sätta sig in i en stor mängd material, framför allt ett brett arkivmaterial men också andra typer av litteratur och tryckta källor. Även om jag anser att detaljriktedomen ibland gör att det blir svårt att se de större skeendena och förstå konsekvenserna av olika händelseförlopp och politiska förvecklingar ska författarna ha all heder för ett gediget forskningshantverk. Alla vi som någonsin sökt oss till arkiven för att hitta svaren på våra frågor vet att det oftast inte är fråga om något lättbearbetat material och att det kan ta långt tid att hitta det man letar efter.

En fråga som väcktes vid läsningen är vilken bokens egentliga målgrupp är. I utgivarens förord står det att Ålands kulturstiftelse hoppas att serien om det åländska folkets historia som helhet ska bidra till ökad kännedom om landskapets historia och mottas väl bland såväl forskare som den historieintresserade allmänheten både på och utanför Åland. Som jag tidigare nämnt kräver en del av kapitlen ändå att läsaren har en viss förförståelse för att helt kunna ta till sig innehållet. Min uppfattning är att boken företrädesvis är till nytta för läsare som redan är rätt väl insatta i den åländska 1900-talshistorien men vill fördjupa sina kunskaper om framför allt självstyrelsens uppkomst och utveckling – eller läsare som är insatta i europeisk eller finsk 1900-talshistoria och vill veta mera om den position Åland har intagit i densamma. För egen del har jag lärt mig mycket om denna intensiva politiska period i den åländska historien. Boken fångar på ett bra sätt hur komplex och vindlande landskapets 1900-talshistoria har varit.

Malin Stengård